

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาในประเด็นศักยภาพของชุมชนในการจัดการกับปัญหาความขัดแย้งที่ได้รับอิทธิพลจากองค์กรภายนอกชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นปัญหาที่ชุมชนได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง จากอิทธิพลของภาครัฐและภาคอุตสาหกรรม ผู้วิจัยจึงได้เลือกพื้นที่ชุมชนชอยร่วมพัฒนา ซึ่งอยู่ในเขตความปกครองของเทศบาลตำบลมาบตาพุด อำเภอเมือง จังหวัดระยอง เป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบด้านมลพิษทางอากาศพื้นที่หนึ่งในจำนวนหลายพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบอย่างเดียวกัน ผู้วิจัยได้ศึกษาตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริง เช่น สาเหตุที่แท้จริงของปัญหาสภาพปัญหาต่าง ๆ ที่กระทบต่อคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของชุมชน ศักยภาพด้านต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชนที่ชุมชนนำมาใช้ในการจัดการกับปัญหา ตลอดจนศึกษาแนวทางและเทคนิควิธีและกระบวนการในการจัดการกับปัญหา ทั้งนี้โดยผู้วิจัยได้อาศัยแนวคิดต่าง ๆ 4 แนวคือ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาอุตสาหกรรมและการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรม แนวคิดเกี่ยวกับความขัดแย้ง แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการความขัดแย้ง และแนวคิดเกี่ยวกับศักยภาพชุมชน รวมทั้งได้อาศัยผลการวิจัยของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้เป็นกรอบความคิดและเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยครั้งนี้

ในการดำเนินการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้วางแผนการดำเนินงานไว้ 5 ขั้นตอนคือ

1. การศึกษาค้นคว้าจากแหล่งข้อมูลที่เป็นเอกสารและบุคคล
2. การศึกษาและสำรวจข้อมูลเบื้องต้นด้านต่าง ๆ ของชุมชนในภาคสนาม
3. วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล
4. การตรวจสอบข้อมูล
5. การวิเคราะห์ข้อมูลและเขียนรายงานการวิจัย

1. การศึกษาข้อมูลจากแหล่งข้อมูลที่เป็นเอกสารและบุคคล

1.1 การศึกษาจากแหล่งข้อมูลที่เป็นเอกสาร

เอกสารที่ผู้วิจัยได้พยายามค้นหา ศึกษาค้นคว้า ค้นพบ และได้เก็บรวบรวมสะสมไว้มีจำนวนมากมายหลายประเภท อาทิเช่น ตำราวิชาการ งานวิจัย วารสาร หนังสือพิมพ์ รายงาน กิจการประจำปี รายงานการประชุม หนังสือโต้ตอบของทางราชการ รายงานผลการตรวจพบ บันทึกลำดับเหตุการณ์ฯ บทแถลงการณ์ แผ่นพับ แผ่นผัง แผนภูมิ และแผนที่ เป็นต้น ดังนั้นจึงจำเป็นต้องแบ่งแยกประเภทของเอกสารออกเป็นหมวดหมู่ให้ตรงกับประเด็นที่ต้องการศึกษาดังนี้

- 1) ศึกษาแนวคิดที่กำหนดไว้ 4 แนว และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2) ศึกษาข้อมูลพื้นฐานและบริบทชุมชน
- 3) ศึกษาถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาและสภาพปัญหาที่นำไปสู่ความขัดแย้ง และปฏิกิริยาของชุมชนเมื่อได้รับผลกระทบ
- 4) ศึกษาศักยภาพของชุมชนในการจัดการกับปัญหาความขัดแย้ง

แต่ทั้งนี้ก็ไม่ได้หมายความว่าแบ่งแยกประเภทออกจากกันโดยสิ้นเชิง เพราะยังมีเอกสารบางประเภทที่สามารถใช้ศึกษาหาข้อมูลเพื่อประกอบหรืออ้างอิงในหลาย ๆ ประเด็น พร้อม ๆ กันได้ด้วย อย่างไรก็ตามเพื่อความสะดวก ง่าย รวดเร็วและชัดเจน จึงได้แยกประเภทของเอกสารให้ตรงกับประเด็นที่จะศึกษาดังนี้

1.1.1 การศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดต่าง ๆ ที่กำหนด ได้ศึกษาจากเอกสาร ประเภทตำราวิชาการ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แต่บางแนวคิดได้ศึกษาจากหนังสือวารสาร เช่น แนวคิด การพัฒนาอุตสาหกรรมและการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรม ได้ศึกษามาจากวารสารการนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย (กนอ.)

1.1.2 การศึกษาข้อมูลพื้นฐานและบริบทชุมชน เอกสารที่ใช้ในการศึกษาได้แก่ รายงานกิจการประจำปี วารสารเทศบาลตำบลมาตาพุด แผ่นพับการท่องเที่ยวจังหวัดระยอง เอกสารแสดงแผนผัง แผนที่ และแผนภูมิ ในประเด็นนี้ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการศึกษา 3 วิธีควบคู่กันไป คือ ค้นคว้าจากเอกสาร การสังเกต และการสัมภาษณ์

1.1.3 ศึกษาถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาและสภาพปัญหาที่นำไปสู่ความขัดแย้ง และปฏิกิริยาของชุมชนเมื่อได้รับผลกระทบ เอกสารที่ใช้ในการศึกษาได้แก่ หนังสือพิมพ์ รายงานสรุปปัญหา รายงานการประชุมสัมมนา รายงานผลการตรวจสอบ รายงานลำดับเหตุการณ์ หนังสือโต้ตอบ หนังสือเชิญประชุมและวาระการประชุม และหนังสือร้องเรียน เป็นต้น ในประเด็นนี้ผู้วิจัย

ได้ใช้วิธีการศึกษา 4 วิธีควบคู่กันไปคือ การศึกษาจากเอกสาร การสังเกต การสัมภาษณ์และจากสื่อโทรทัศน์

1.1.4 ศักยภาพของชุมชนในการจัดการกับปัญหาความขัดแย้ง เอกสารที่ใช้ในการศึกษาได้แก่ หนังสือพิมพ์ บทแถลงการณ์ และหนังสือร้องเรียน ในประเด็นนี้ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการศึกษา 3 วิธีควบคู่กันไปคือ จากเอกสาร การสังเกตและการสัมภาษณ์

เมื่อผู้วิจัยได้กำหนดและแยกประเภทเอกสารให้เหมาะสมและเกี่ยวข้องตรงตามประเด็นที่ศึกษาแล้ว จึงได้นำมาเป็นเครื่องมือใช้เป็นการรอบความคิดและเป็นข้อมูลประกอบการดำเนินการศึกษาวิจัยต่อไป

1.2 การศึกษาจากแหล่งข้อมูลที่เป็นบุคคล

หลังจากผู้วิจัยได้ออกศึกษาในภาคสนามเพื่อสืบค้นหาแหล่งข้อมูลที่เป็นบุคคลจึงพบว่า แหล่งข้อมูลที่เชื่อถือได้และน่าเชื่อถือเป็นกลุ่มคนทั้งภายในชุมชนขอยร่วมพัฒนาและชุมชนใกล้เคียง ที่ประสบปัญหาผลกระทบร่วมกันทั้งโดยตรงและโดยอ้อม กลุ่มเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้องกับปัญหาโดยตรงและโดยอ้อม และพนักงานในโรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งมีดังนี้

1.2.1 กลุ่มชาวบ้านดั้งเดิมของชุมชนขอยร่วมพัฒนา อยู่ในกลุ่มอายุระหว่าง 30 – 50 ปี และกลุ่มอายุ 50 ปีขึ้นไป ในกลุ่มนี้มีอดีตผู้ใหญ่บ้านคือ นางสาวสมร เทียงแน่ เป็นผู้แนะนำให้รู้จักกับเครือข่ายซึ่งมีทั้งวัยกลางคนและวัยสูงอายุ จำนวน 5 คน และกลุ่มผู้สูงอายุที่เป็นเพื่อนบ้านอีก 2 – 3 คน

1.2.2 กลุ่มผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ มีทั้งกลุ่มภายในชุมชนขอยร่วมพัฒนาและชุมชนใกล้เคียงที่ประสบปัญหาร่วมกัน อยู่ในกลุ่มอายุระหว่าง 30 – 45 ปี กลุ่มนี้เป็นกลุ่มแกนนำชาวบ้านในการจัดการกับปัญหา นำโดย นายยุทธนา ภูซงค์ ตำแหน่งรักษาการแทนประธานคณะกรรมการชุมชนขอยร่วมพัฒนา เป็นผู้แนะนำให้รู้จักกับผู้นำคนอื่น ๆ และกลุ่มแกนนำอีก 8 คน

1.2.3 กลุ่มผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ คณะอาจารย์โรงเรียนมาบตาพุดพันพิทยาคาร มีดังนี้ นายวินิจ ประธานราษฎร์ ผู้อำนวยการโรงเรียนมาบตาพุดพันพิทยาคาร อาจารย์ฝ่ายวิชาการ อาจารย์ฝ่ายปกครอง และอาจารย์ฝ่ายอนามัยและสิ่งแวดล้อมโรงเรียน อยู่ในกลุ่มอายุ 35 – 50 ปี จำนวน 5 คน กลุ่มพระของวัดโสภณวนาราม มีดังนี้ เจ้าอาวาสวัด พระที่

เป็นพระอาจารย์สอนในโรงเรียนปริยัติธรรมสายสามัญ และเกณฑ์เป็นนักเรียนในโรงเรียนดังกล่าว จำนวน 5 รูป

1.2.4 พนักงานในโรงงานอุตสาหกรรมทั้งในและนอกเขตนิคมอุตสาหกรรม มาบตาพุด กลุ่มนี้จะเป็นกลุ่มเดียวกันกับชาวบ้านกลุ่มใหม่ที่เข้าไปเช่าห้องแถวในชุมชนเพื่อมาทำงานเป็นลูกจ้างในโรงงาน อยู่ในกลุ่มอายุ 25 – 40 ปีจำนวน 7 คน

1.2.5 เจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นพนักงานฝ่ายต่าง ๆ ของสำนักงานเทศบาลตำบล มาบตาพุด ซึ่งได้แก่ เจ้าหน้าที่ฝ่ายทะเบียนราษฎร เจ้าหน้าที่กองวิชาการและแผนงาน เจ้าหน้าที่กองอนามัยและสิ่งแวดล้อม คือ นายฉัตรนุชย์ สมบัติศรี เจ้าหน้าที่งานพัฒนาชุมชนคือ นายจรูญ กล้าไพร่ เจ้าหน้าที่กองช่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าหน้าที่กองช่างคือ นายสมศักดิ์ อนรรฆนนท์ เป็นเจ้าหน้าที่งานวิศวกรรมของสำนักงานเทศบาลฯ ซึ่งเคยเป็นศิษย์เก่าในระดับปริญญาตรี คณะ วิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อทราบว่าผู้วิจัยเป็นใคร มาจากไหน มีวัตถุประสงค์อะไร จึงได้ให้ความร่วมมือและช่วยเหลือเป็นอย่างดี เพราะนอกจากจะให้ข้อมูลทางการสัมภาษณ์แล้ว ยังได้นำผู้วิจัยเข้าชมโรงงานทั้งหมดในบริเวณนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด พร้อมทั้งอธิบายชี้แจง เกี่ยวกับโรงงานต่าง ๆ ว่าโรงงานใดทำการผลิตอะไร และโรงงานใดที่ในกระบวนการผลิตจำเป็นต้องใช้สารเคมีที่เป็นพิษเป็นส่วนประกอบ และได้พาเข้าไปสังเกตภายในบริเวณโรงงานบางแห่ง อีกทั้งได้พาไปสำรวจบริเวณชายฝั่งทะเลที่อยู่ติดกับเขตนิคมฯ และชายฝั่งที่พังทลายเนื่องจากถูกแรง สั่นสะเทือนจากการก่อสร้างโรงงานต่าง ๆ ในเขตนิคมฯ เป็นบริเวณลึกและทอดยาวประมาณเกือบ 5 กิโลเมตร

1.2.6 กลุ่มนักเรียนในโรงเรียนมาบตาพุดพันพิทยาคาร ตั้งแต่ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 – 6 จำนวน 10 เป็นนักเรียนที่นอนป่วยในห้องพยาบาลโรงเรียน 5 คน และจับกลุ่มอยู่ข้างสนามโรงเรียนอีก 5 คน

1.2.7 กลุ่มพ่อค้าแม่ค้าในตลาดมาบตาพุด เจ้าของร้านค้าย่อยในชุมชนขอความร่วมมือ แม่ค้าขายอาหารและภาชนะในโรงเรียนมาบตาพุดพันพิทยาคาร จะอยู่ในกลุ่มอายุ 30 – 50 ปี จำนวน 7 คน

1.2.8 กลุ่มชาวบ้านที่อยู่นอกเขตเทศบาลตำบลมาบตาพุด เช่น เจ้าของร้านถ่ายรูปและร้านขายของชำในเขตกิ่งอำเภอนิคมพัฒนา จังหวัดระยอง เจ้าของร้านซ่อมล้างหม้อน้ำ

รถยนต์และร้านอาหารในเขตกิ่งอำเภอบ้านฉาง จังหวัดระยอง เพื่อสอบถามข้อมูลเกี่ยวกับ ปัญหาผลกระทบว่ามีที่ใดได้รับผลกระทบบ้าง เช่น อากาศ ทะเล แม่น้ำ ลำคลอง ป่า เขา และ สอบถามถึงความเคลื่อนไหวของชุมชนที่ได้รับผลกระทบว่าเคลื่อนไหวอย่างไรบ้าง

2. การศึกษาและสำรวจข้อมูลเบื้องต้นด้านต่าง ๆ ของชุมชนในภาคสนาม

ในระหว่างที่ผู้วิจัยทำการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร ตามข้อ 1.1 อยู่ นั้น ผู้วิจัยได้เข้าไป ในพื้นที่เพื่อสำรวจข้อมูลเบื้องต้นในประเด็นต่าง ๆ ที่กำหนดไว้ล่วงหน้า เช่น ข้อมูลพื้นฐานและ บริบทชุมชน สภาพปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น สถานการณ์ความขัดแย้ง ตลอดจนแนวทางการแก้ ปัญหาที่ชุมชนได้ดำเนินการไปแล้ว พื้นที่ชุมชนที่เข้าไปสำรวจ ได้แก่ ชุมชนชอยร่วมพัฒนา ชุมชนวัดโสภณ วัดโสภณวนาราม โรงเรียนมาบตาพุดพันพิทยาคาร ชุมชนบ้านตากวน ชุมชนเมือง ใหม่มาบตาพุด ตลาดมาบตาพุด และโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ ในเขตนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด ตลอดจนสำรวจชายฝั่งทะเลตั้งแต่เขตนิคมมาบตาพุดไปจนถึงชายหาดแม่รำพึง ทั้งนี้โดยก่อนหน้าที่ ผู้วิจัยจะเข้าไปสำรวจพื้นที่ต่าง ๆ ดังกล่าว ผู้วิจัยได้ทราบเรื่องราวปัญหาผลกระทบด้านมลพิษทาง อากาศที่ส่งผลให้ชาวบ้านต้องเดือดร้อน และล้มป่วยอีกทั้งปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นเวลาที่ยืดเยื้อยาวนาน จนกลายเป็นสถานการณ์ความขัดแย้ง และทุก ๆ ชุมชนที่กล่าวได้ร่วมกันแก้ปัญหาอย่างต่อเนื่องมา โดยตลอด แต่ที่ผู้วิจัยได้เลือกชุมชนชอยร่วมพัฒนาในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ด้วยเหตุผล 3 ประการคือ

1) ชุมชนชอยร่วมพัฒนาเป็นพื้นที่ที่มีเขตติดต่อกับนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด และปัญหามลพิษได้แพร่กระจายเข้าสู่ชุมชนอย่างรุนแรง ก่อให้เกิดผลกระทบ และเกิดความขัดแย้ง ระหว่างชุมชนกับโรงงานและชุมชนกับรัฐ ทั้งนี้ชุมชนชอยร่วมพัฒนาได้ติดต่อประสานกับทั้ง 2 องค์ กร คือ กลุ่มโรงงานอุตสาหกรรม และองค์กรภาครัฐเพื่อขอความช่วยเหลือแก้ปัญหาผลกระทบด้วย การ พบปะเจรจาและยื่นหนังสือร้องเรียน เป็นต้น

2) ในความเป็นจริง ปัญหาที่เกิดขึ้นได้กระทบต่อหลายชุมชน แต่การจัดการกับ ปัญหาครั้งนี้ ผู้นำชุมชนชอยร่วมพัฒนาได้เป็นแกนนำของทุกชุมชนในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้น มาโดยตลอด อีกทั้งเกิดความขัดแย้งภายในชุมชนกันเองในเรื่องความคิดเห็นและแนวทางการแก้ ปัญหาให้ชาวบ้านไม่ตรงกันของกลุ่มผู้นำที่เป็นทางการ

3) พื้นที่ชุมชนขอร่วมพัฒนาอยู่ไม่ไกลจากที่พักของผู้วิจัยในระหว่างการศึกษาวิจัยครั้งนี้คือ กิ่งอำเภอนิคมพัฒนา จังหวัดระยอง ระยะทางห่างกันประมาณ 10 กิโลเมตร เส้นทางคมนาคมสะดวก มีถนนหลายสายที่ใช้เดินทางระหว่างบ้านพักเข้าสู่ชุมชน ทำให้สามารถเดินทางไปกลับได้ตลอดเวลาเท่าที่ต้องการ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการสร้างความสัมพันธ์กับชาวบ้าน เพื่อสามารถเก็บข้อมูลทั้งเบื้องหน้าและเบื้องลึกได้อย่างสะดวกต่อไป

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เข้าไปศึกษาในชุมชนด้วยตนเองตั้งแต่กลางปี พ.ศ. 2539 ถึงกลางปี 2541 โดยเข้าไปพบปะเยี่ยมเยียนกลุ่มชาวบ้านเป็นช่วง ๆ ละ 3 - 5 วัน และจะเว้นระยะประมาณ 5 - 7 วัน จึงจะเข้าไปพบปะกับชาวบ้านในครั้งต่อไป ทั้งนี้โดยก่อนเข้าพื้นที่ชุมชนได้วางแผนล่วงหน้าไว้ 3 ขั้นตอน ขั้นตอนที่หนึ่งเข้าไปเพื่อสร้างความสัมพันธ์ ขั้นตอนที่สอง เก็บข้อมูลในประเด็นที่จะศึกษาโดยกำหนดหัวข้อคำถามไว้ล่วงหน้า ขั้นตอนที่สาม เมื่อตรวจสอบข้อมูลที่ได้ในช่วงที่สองแล้ว พบว่ามีข้อมูลใดไม่ครบก็เข้าไปเก็บข้อมูลเพิ่มเติมอีก เพื่อให้ได้ข้อมูลครอบคลุมครบถ้วน และสมบูรณ์ที่สุด ส่วนการเก็บข้อมูลจากเจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐ ผู้วิจัยได้จำแนกผู้ให้ข้อมูลออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่เป็นฝ่ายชาวบ้าน และกลุ่มที่เป็นฝ่ายโรงงาน ข้อมูลที่ได้จากทั้ง 2 กลุ่ม มีความสอดคล้องตรงกันในเรื่องที่เป็นข้อเท็จจริง แต่จะขัดแย้งกันในการคิดเห็นและในรายละเอียดที่เป็นเบื้องหลังของข้อมูล ซึ่งผู้วิจัยก็ได้นำข้อมูลมาทำการตรวจสอบแบบสามเส้า และวิเคราะห์เปรียบเทียบเพื่อให้ข้อมูลถูกต้องตรงกันก่อนจึงเขียนรายงานต่อไป

แต่การวางแผนล่วงหน้าทั้ง 3 ขั้นตอนนั้น เมื่อออกศึกษาภาคสนามจริง ๆ ปรากฏว่าผู้วิจัยได้ใช้ทั้ง 3 ขั้นตอนพร้อม ๆ กัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างความสัมพันธ์เป็นไปอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา ขั้นตอนที่สองเก็บข้อมูลตามหัวข้อที่กำหนด ได้ตรวจสอบแล้วพบว่าข้อมูลไม่ครบตกหล่นเมื่อไปเก็บข้อมูลใหม่ครั้งต่อไปก็ได้เก็บข้อมูลที่ตกหล่นในขั้นตอนที่สามควบคู่ไปด้วย ดังประสบการณ์ต่อไปนี้

จากการเข้าไปพบปะกับชาวบ้านเพื่อสร้างความสัมพันธ์พร้อมกับเก็บข้อมูลอื่น ๆ ไปด้วยนั้น มีหลายครั้งที่ต้องเผชิญกับปัญหาแปลก ๆ ตัวอย่างเช่น เมื่อต้นเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2540 เข้าไปคุยกับพระที่วัดแห่งหนึ่งในชุมชนวัดโสภณ ได้มีผู้ชายคนหนึ่งขับรถเก๋งเข้าไปจอดในวัดด้วยและเฝ้ามองผู้วิจัยจนกระทั่งการสนทนาได้จบลง ก่อนออกจากวัดผู้วิจัยได้บอกกับพระกลุ่มนั้นว่าจะไปที่

โรงเรียนแห่งหนึ่งที่อยู่ติดกับนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดและได้รับผลกระทบรุนแรงที่สุด เมื่อผู้วิจัยได้เดินทางไปถึงโรงเรียนแห่งนั้นได้ประมาณครึ่งชั่วโมง ชายคนนั้นได้เดินทางเข้าไปในโรงเรียนแห่งนั้นพร้อมกับชาวบ้านที่เป็นผู้ชายอีก 5 คน ซึ่งในขณะนั้นผู้วิจัยกำลังสนทนาปัญหาผลกระทบอยู่กับคณะอาจารย์ของโรงเรียนแห่งนั้น ผู้ชายกลุ่มนั้นได้เดินเข้ามาในกลุ่มของผู้วิจัย คณะอาจารย์จึงได้แนะนำให้ผู้วิจัยรู้จักว่าชายกลุ่มนั้นคือ แกนนำชาวบ้านอันสำคัญในการต่อสู้เพื่อแก้ปัญหาโดยตลอด พร้อมกับได้แนะนำให้กลุ่มแกนนำทราบว่า ผู้วิจัยเป็นนักศึกษาของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ กำลังศึกษาวิจัยเกี่ยวกับปัญหาผลกระทบและปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้น คนกลุ่มนั้นจึงเต็มใจให้ความร่วมมืออย่างดียิ่งด้วยการให้ข้อมูลต่าง ๆ โดยเฉพาะข้อมูลในเบื้องต้น เพราะพวกเขาก็คาดหวังเช่นเดียวกับชาวบ้านว่าการให้ข้อมูลที่เป็นความจริงในงานวิจัยครั้งนี้ อาจจะเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่จะแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในขณะนี้ได้ ดังนั้นการสร้างความสัมพันธ์ครั้งนี้ นอกจากจะได้ทำความรู้จักพบปะสนทนากันในเรื่อง ทัว ๆ ไปแล้ว ผู้วิจัยยังได้ข้อมูลอื่น ๆ อย่างไม่ได้คาดคิดไว้ล่วงหน้า อีกทั้งได้แนะนำแหล่งข้อมูล ต่าง ๆ แก่ผู้วิจัยอีกด้วย

อีกครั้งหนึ่ง เมื่อต้นเดือนกรกฎาคม 2540 เมื่อผู้วิจัยได้เข้าไปสำรวจในโรงงานต่าง ๆ ในเขตนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดโดยได้รับความเอื้อเฟื้อช่วยเหลือจาก นายสมศักดิ์ อรรณพนันท์ เจ้าหน้าที่ระดับหัวหน้าคนหนึ่งของสำนักงานเทศบาลตำบลมาบตาพุด ในระหว่างที่ขั้บรถยนต์ตระเวนไปรอบ ๆ เกือบทุกโรงงาน เพื่อสำรวจดูว่ามีโรงงานประเภทใดบ้าง และโรงงานใดที่มีระบบการผลิตที่ส่งผลกระทบต่อชาวบ้าน เจ้าหน้าที่ผู้นั้นได้สนทนากับผู้วิจัยว่าจะพาเข้าไปดูภายในบริเวณโรงงานแห่งหนึ่ง เพื่อสำรวจข้อเท็จจริงและข้อมูลต่าง ๆ ที่ต้องการ โดยกำชับกับผู้วิจัยว่าเมื่อเข้าไปในโรงงานแล้วให้แนะนำตัวเองกับเจ้าของโรงงานซึ่งเป็นชาวอินเดียว่า เป็นพี่สาวของเขามาเที่ยวชมอย่างธรรมดา ๆ แต่เมื่อถึงเหตุการณ์จริงและผู้วิจัยได้แนะนำตามนั้น ชาวอินเดียซึ่งเป็นเจ้าของโรงงานกลับย้อนถามว่า “ไม่ใช่พวกเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานต่าง ๆ ที่จะเข้ามาเก็บข้อมูลแน่ะ ผมไม่ชอบคนพวกนั้นเข้ามาเก็บข้อมูลกันบ่อย ๆ เกือบทุกวัน ผมบอกไปแล้วว่าโรงงานของผมไม่ได้ปล่อยสารพิษก็ไม่ค่อยจะเชื่อกัน ผมจึงไม่อยากให้พวกที่เก็บข้อมูลเข้ามาภายในบริเวณโรงงานของผม” แต่ในที่สุดเหตุการณ์ก็ผ่านไปด้วยดี เพราะเจ้าหน้าที่ผู้นั้นมีความใกล้ชิดสนิทสนมกับชาวอินเดียเจ้าของโรงงานและยืนยันว่าผู้วิจัยเป็นพี่สาวจริง อีกทั้งได้พยายามชวนสนทนาในเรื่องอื่นที่ไม่เกี่ยวข้องกับปัญหามลพิษ ผู้วิจัยจึงได้รับการต้อนรับอย่างดีพร้อมทั้งนำเที่ยวชมโรงงานแล้วจึง

ลากลับ ครั้งนี้นับว่าสร้างความอึดอัดและลำบากใจมากกับผู้วิจัยที่ต้องพูดโกหกอย่างหน้าตาเฉย และจากผลการสำรวจครั้งนั้นพบว่า โรงงานแห่งนั้นเป็นโรงงานผลิตน้ำยาผสมสีและสีต่าง ๆ บนหลังคาโรงงานที่ทำการผลิตมีปล่องควันหลายปล่อง แต่ละปล่องได้ปล่อยควันสีขาวที่คล้าย ๆ ควันน้ำเดือดพุ่งขึ้นสู่อากาศตลอดเวลา มีกลิ่นเหม็นฉุนคล้ายกลิ่นน้ำส้มสายชูโชยกระจายอยู่โดยรอบบริเวณโรงงาน แต่เมื่อเข้าไปนั่งอยู่ในห้องทำงานซึ่งเป็นห้องกระจกและติดเครื่องปรับอากาศก็จะได้กลิ่นนั้น ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานได้ว่า การที่เจ้าของโรงงานไม่ยอมให้บุคคลภายนอกเข้าไปในโรงงาน หรือถ้าต้องการเข้าไปต้องผ่านชั้นตอมที่ลำบากยุ่งยากหลายชั้นตอม อาจไม่ต้องการให้ใครเข้าไปตรวจจับเพื่อเอาผิดก็เป็นได้

และอีกครั้งหนึ่งเมื่อกลางเดือนกรกฎาคม 2540 เช่นกัน ผู้วิจัยได้เข้าไปในชุมชนขอร่วมพัฒนาเพื่อสำรวจและเก็บข้อมูลสภาพโดยทั่วไปภายในชุมชน เมื่อใช้เวลาสำรวจอยู่ประมาณครึ่งวัน ผู้วิจัยจึงได้แวะร้านค้าขายอยู่ในชุมชนเพื่อซื้อเครื่องดื่ม ระหว่างนั้นได้ชวนเจ้าของร้านและลูกค้าที่นั่งอยู่ก่อนแล้วประมาณ 2 - 3 คน เป็นคนสูงอายุประมาณ 50 - 60 ปี เป็นชาวบ้านดั้งเดิมของชุมชนแห่งนี้ สนทนาในเรื่องทั่ว ๆ ไป สักพักได้มีผู้หญิง 3 คนแต่งกายสุภาพเรียบร้อย ถือกระเป๋าใบใหญ่คล้ายกระเป๋ายาของหมอ เดินเข้าไปในร้าน แต่เมื่อเห็นว่าเจ้าของร้านกำลังนั่งคุยอยู่กับผู้วิจัยและลูกค้า 2 - 3 คน และเหลือบไปเห็นผู้วิจัยคุยไปด้วยและจดบันทึกไปด้วย ผู้หญิงกลุ่มนั้นจึงขอตัวกลับไปก่อน และกล่าวว่าจะไปแวะเยี่ยมบ้านอื่นก่อนเสร็จแล้วจะกลับมาที่ร้านเดิมตอนเย็น ๆ ซึ่งผู้วิจัยได้ทราบภายหลังว่าเป็นเจ้าหน้าที่สาธารณสุขเข้ามาสำรวจสารพิษที่กระจายเข้าหมู่บ้านและเผ่ากระวัง เพื่อทำการตรวจรักษาและจ่ายยาไปตามอาการที่ตรวจพบในเบื้องต้น จะปฏิบัติงานอยู่ในชุมชนประมาณ 5 - 7 วัน จากนั้นก็จะเวียนไปชุมชนอื่น ๆ ต่อไป ในวันนั้นก่อนที่ผู้วิจัยจะลากลับและเดินทางกลับที่พัก เจ้าของร้านได้แนะนำให้ผู้วิจัยไปพบกับเจ้าอาวาสในวัดที่ตั้งอยู่ในชุมชนใกล้เคียงถัดออกไป เพื่อจะได้ข้อมูลที่ละเอียดในเบื้องต้น ผู้วิจัยจึงได้เดินทางไปพบเจ้าอาวาสท่านนั้นในวันต่อมา เมื่อไปพบพร้อมกับแนะนำตัวว่าเป็นใครมาจากไหน ผู้วิจัยได้สังเกตเห็นหน้าและท่าทีที่แสดงถึงความเบื่อหน่าย อ่อนล้า พร้อมกับพูดกับผู้วิจัยว่า ท่านเหนื่อยมากกับการต่อสู้เพื่อพระลูกวัดและชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบ ท่านได้ต่อสู้มาหลายครั้งแต่ปัญหาก็ไม่ดีขึ้น จนเกิดการฆ่ากันจนต้องสูญเสียชีวิต เวลานี้ท่านไม่อยากยุ่งเกี่ยวกับปัญหาอีกต่อไป ปล่อยให้เป็นที่ของกลุ่มผู้นำและชาวบ้านได้แก้ปัญหากันเองบ้าง พร้อมกันนี้ได้แนะนำให้ผู้วิจัยไปพบบุคคลต่าง ๆ ที่มีบทบาทสำคัญ

ในการนำชาวบ้านแก้ปัญหา ผู้วิจัยรู้สึกขอบคุณท่านเจ้าอาวาสรูปนั้นที่ได้แนะนำแหล่งข้อมูลเพิ่มเติมให้ ทำให้ผู้วิจัยสามารถเก็บข้อมูลได้อย่างมากมายกว้างขวางจากแหล่งข้อมูลที่ได้แนะนำต่อ ๆ กันมา จึงนับว่า ผู้วิจัยโชคดีมากในการศึกษาภาคสนามครั้งนี้ เพราะนอกจากจะไม่มีปัญหาอุปสรรคใด ๆ แล้ว ผู้วิจัยยังได้ข้อมูลสำคัญ ๆ ในประเด็นที่ต้องการศึกษาในระหว่างที่กำลังสร้างความสัมพันธ์ รวมทั้งได้ข้อมูลบริบทชุมชนที่ตั้งเป้าหมายไว้ ตลอดจนได้ทราบแหล่งข้อมูลและขยายวงของแหล่งข้อมูลออกไปเรื่อย ๆ ด้วยความช่วยเหลือจากชาวบ้านและพระดังกล่าว

3. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่ต้องอาศัยการศึกษาในภาคสนามต้องสัมผัสกับชุมชนอย่างใกล้ชิดและแท้จริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องใช้เวลายาวนานในการศึกษาสภาพของชุมชนและปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งภายในชุมชนและชุมชนใกล้เคียงที่ประสบปัญหาเดียวกัน และที่สำคัญข้อมูลที่ได้ต้องเป็นข้อเท็จจริงที่ได้จากแหล่งข้อมูลที่เชื่อถือและเชื่อถือได้ ในครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้เวลานานพอสมควรในการสร้างความสัมพันธ์และกระทำตลอดเวลาที่เข้าไปในชุมชน จึงทำให้การปฏิบัติงานเป็นไปอย่างสะดวกราบรื่น เหตุผลที่สำคัญประการหนึ่งคือ ชุมชนได้คาดหวังไว้ว่าผลการวิจัยครั้งนี้จะเป็นแนวทางหนึ่งในหลาย ๆ แนวทางในการแก้ปัญหาผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวบ้านต่อไปได้

สำหรับประเด็นที่จะศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้กำหนดไว้ล่วงหน้าคือ ข้อมูลพื้นฐานและบริบทชุมชน สาเหตุและสภาพปัญหาที่นำไปสู่ความขัดแย้ง ปรากฏการณ์ความขัดแย้ง ปฏิกริยาตอบโต้ของชุมชนที่มีต่อปัญหาผลกระทบ รวมทั้งปฏิกริยาตอบโต้จากฝ่ายโรงงานและฝ่ายอำนาจรัฐ เทคนิควิธีการและกระบวนการจัดการกับปัญหาความขัดแย้ง และศักยภาพของชุมชนที่นำมาใช้ในการจัดการกับปัญหาความขัดแย้ง วิธีการที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลมีดังต่อไปนี้

1. การศึกษาจากเอกสาร ในประเด็นข้อมูลพื้นฐานและบริบทชุมชนนั้น นอกจากจะเก็บข้อมูลจากวิธีการสังเกต สัมภาษณ์แล้ว ผู้วิจัยจำเป็นต้องอาศัยข้อมูลจากเอกสารในกรณีที่มีข้อมูลเป็นตัวเลขหรือลักษณะทั่วไปในภาพรวม เช่น จำนวนประชากร กลุ่ม อายุ เพศ ระยะทางที่มีหน่วยวัดเป็นกิโลเมตร ประวัติความเป็นมาของชุมชน สภาพความเปลี่ยนแปลงจากอดีตสู่ปัจจุบัน

ตลอดจนสถานการณ์ต่าง ๆ ที่หน่วยงานของรัฐได้เก็บบันทึกและรวบรวมไว้ในเอกสาร เช่น รายงานประจำปี สรุปรายงานการประชุมสัมมนา แผ่นพับ แผนภูมิ แผนที่ เป็นต้น

2. วิธีการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ที่ใช้การตั้งคำถามในการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง เป็นการพูดคุย สนทนาที่ดำเนินไปอย่างธรรมชาติโดยผู้ให้สัมภาษณ์ไม่รู้สึกตัวว่ากำลังถูกสัมภาษณ์ และไม่รู้สึกอึดอัดลำบากใจในการสนทนาแต่ละครั้ง วิธีนี้จะไม่เคร่งครัดในเรื่องของขั้นตอนหรือลำดับก่อนหลังของคำถาม อยู่ในบรรยากาศที่เป็นกันเอง เป็นไปอย่างง่าย ๆ ไม่มีพิธีรีตรองใด ๆ ที่เป็นทางการ และไม่ทำให้ข้อมูลหรือประเด็นคำถามใดต้องขาดหายไป ประการสำคัญในบางครั้งข้อมูลที่สนทนาได้มีการเปิดประเด็นให้กว้างขวางออกไปอีก ทำให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลที่ไม่ได้คาดหวังไว้ในการสัมภาษณ์ครั้งนั้น ๆ ซึ่งนอกจากจะได้ข้อมูลครบตามหัวข้อคำถามที่กำหนดไว้ครั้งนั้นแล้ว ยังได้ข้อมูลเพิ่มเติมที่ตรงกับประเด็นที่ตั้งใจจะสัมภาษณ์บุคคลอื่น ๆ ในครั้งต่อไป เช่น ในการสัมภาษณ์อดีตผู้ใหญ่บ้าน เมื่อประมาณต้นเดือนเมษายน 2541 ผู้วิจัยได้ตั้งประเด็นไว้ว่าจะสนทนาเกี่ยวกับประวัติของชุมชน แต่ในระหว่างที่ผู้ใหญ่บ้านบอกเล่าถึงประเด็นดังกล่าว ได้มีการสอดแทรกเล่าถึงปัญหาความขัดแย้งอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นภายหลังปัญหาผลกระทบ เช่น ความขัดแย้งในกลุ่มผู้นำ ชุมชน ขอความร่วมมือมีสาเหตุมาจากอะไร หรือความขัดแย้งในกลุ่มนักการเมืองระดับท้องถิ่น มีสาเหตุในเบื้องต้นอย่างไรบ้าง หรือแม้แต่กรณีการเสียชีวิตของนักการเมืองระดับท้องถิ่นผู้หนึ่ง มีสาเหตุเบื้องต้นเบื้องต้นอย่างไรบ้าง หรือในการสัมภาษณ์กลุ่มผู้นำชุมชนและกลุ่มแกนนำซึ่งอยู่ร่วมกันในการสนทนาครั้งหนึ่งเมื่อประมาณปลายเดือนเมษายน 2541 ผู้วิจัยได้ตั้งประเด็นว่าจะสัมภาษณ์เกี่ยวกับระบบการปกครองท้องถิ่น แต่ในวันนั้นการสนทนาได้มีการเปิดประเด็นออกไปถึงเรื่องกลุ่มผู้แสวงหาผลประโยชน์จากปัญหาผลกระทบว่ามีใครหรือกลุ่มใดบ้าง และประเด็นเบื้องต้นของกลุ่มอิทธิพลที่คุ้มครองโรงงานจนไม่สามารถแก้ปัญหามลกระทบได้อย่างจริงจัง ผลพวงครั้งนี้จึงทำให้ผู้วิจัยประหยัดเวลาขึ้น และใช้เวลาน้อยลงกว่าที่กำหนดไว้ สำหรับช่วงเวลา โอกาส และสถานที่ที่ใช้ในการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการที่ผู้วิจัยดำเนินการ เช่น การร่วมรับประทานอาหารที่บ้านของชาวบ้านหรือตามร้านอาหาร การสัมภาษณ์ขณะที่กำลังทำบุญในวัดหรือการร่วมสนทนาในร้านค้าย่อยในชุมชน จัดกลุ่มสนทนาในโรงเรียนมาบตาพุดพันพิทยาคารหรือบริเวณลานวัดโสภณวนาราม เป็นต้น

3. การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม (Participant Observation) ใช้ช่วงเวลา 1 ปีเต็ม ในระหว่างที่ผู้วิจัยได้เข้าไปอยู่ในชุมชนได้มีโอกาสร่วมกิจกรรมและสัมผัสกับชาวบ้านมากมาย เช่น การร่วมทำบุญเลี้ยงพระที่วัดในโอกาสหนึ่ง ผู้วิจัยได้แทรกตัวเข้าไปในหมู่ชาวบ้านที่กำลังทำบุญในศาลาวัด ในกลุ่มชาวบ้านได้มีกลุ่มแกนนำชาวบ้านทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการไปร่วมทำบุญครั้งนั้นด้วย โดยผู้วิจัยเข้าไปในฐานะผู้ร่วมทำบุญด้วยอีกคนหนึ่ง ในระหว่างนั้นกลุ่มแกนนำได้สนทนาถึงแนวทางการแก้ปัญหาผลกระทบและกล่าวว่า หลังจากทำบุญเสร็จสิ้นแล้วในช่วงตอนบ่ายของวันนี้ กลุ่มแกนนำจะประชุมร่วมกันเพื่ออภิปรายถึงปัญหาและร่วมกันหาแนวทางแก้ไขปัญหาด้วย หรือเมื่อครั้งที่โรงเรียนแห่งหนึ่งซึ่งเป็นโรงเรียนที่ได้รับผลกระทบรุนแรงที่สุดและเป็นผู้นำชาวบ้านในการแก้ปัญหา ได้พานักเรียนทั้งโรงเรียนไปแห่เทียนเพื่อถวายเทียนเข้าพรรษาในวัดแห่งหนึ่ง ผู้วิจัยได้ร่วมขบวนแห่ไปด้วยและเข้าร่วมพิธีถวายเทียนพรรษาในทุกขั้นตอน จากนั้นผู้วิจัยได้สนทนากับคณะครูในเรื่องปัญหาผลกระทบต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับโรงเรียนและชาวบ้าน รวมทั้งสอบถามเกี่ยวกับแนวทางแก้ไขที่ทางโรงเรียนได้ดำเนินการไปแล้วและกำลังจะดำเนินการต่อไป หรือการเข้าไปตรวจสอบข้อเท็จจริงในโรงงานต่าง ๆ ในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดกับคณะเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลหน่วยงาน ในวันนั้นผู้วิจัยได้สัมผัสกับความจริงด้วยตนเองว่า โรงงานต่าง ๆ ได้ปล่อยสารพิษในรูปของกลิ่นเหม็นฟุ้งกระจายหลายชุมชน คือหลังจากได้กลิ่นเหม็นภายในบริเวณนิคมฯ แล้ว ได้ตระเวนไปตามจุดต่าง ๆ ที่คิดว่าสารพิษจะกระจายครอบคลุมไปถึง เช่น บริเวณโรงเรียน บริเวณวัด บริเวณตลาด บริเวณชุมชนใกล้เคียง ผลปรากฏว่าชุมชนต่าง ๆ ได้กลิ่นเหม็นชนิดเดียวกันคือกลิ่นก๊าซหุงต้ม แต่ปริมาณความรุนแรงไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับระยะใกล้ไกลจากนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด

ในการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ดังกล่าว ในแต่ละครั้งผู้เข้าร่วมกิจกรรมส่วนหนึ่งจะไม่ทราบว่าผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์อย่างอื่นแฝงนอกเหนือจากกิจกรรมที่ทำ และอีกส่วนหนึ่งทราบเป็นอย่างดีว่าได้เข้าร่วมกิจกรรมเพื่อหาและเก็บข้อมูล เพราะคนกลุ่มนี้โดยเฉพาะกลุ่มแกนนำชาวบ้านได้ให้ความร่วมมือกับผู้วิจัยด้วยการบอกข้อมูลข่าวสารของการทำกิจกรรมล่วงหน้าพร้อมทั้งเชิญชวนให้ผู้วิจัยไปเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ด้วย ในการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมนี้ ได้มีการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการสอดแทรกด้วยทุกครั้ง เพราะธรรมชาติของการทำกิจกรรมร่วมกันต้องมีการพูดคุยสนทนากัน โดยเฉพาะในหัวข้อปัญหาผลกระทบและความขัดแย้งเป็นหัวข้อที่ชาวบ้านพูดคุยถึงมากที่สุด ในการสังเกตผู้วิจัยพยายามวางตัวหรือสนทนาอย่างเป็นปกติที่สุด โดยไม่ให้ผู้ถูกสังเกตรู้ตัวว่า

กำลังเฝ้ามองพฤติกรรม กริยา ท่าทาง การแสดงออกด้วยคำพูด น้ำเสียงและสีหน้า ยิ่งถ้าเป็นข้อมูลที่เป็นความขัดแย้งระหว่างบุคคล ผู้วิจัยยิ่งต้องระวังท่าทีและคำพูดมากยิ่งขึ้น

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วว่า กลุ่มผู้นำชุมชนเกิดความขัดแย้งและแบ่งเป็น 2 ฝ่าย ดังนั้น ข้อมูลของแต่ละฝ่ายที่ได้มาแม้จะเป็นเรื่องเดียวกัน และการให้ข้อมูลจะสอดคล้องตรงกันแต่ทั้งสองฝ่ายก็อดใจไม่ได้ที่จะกล่าวโจมตีฝ่ายตรงข้าม ในเวลาเดียวกันก็จะให้ข้อมูลในเบี่ยงลึกที่เป็นไปในทางลบร่วมด้วยเสมอ จึงเป็นความลำบากใจพอสมควรในขณะที่ได้รับข้อมูลที่ไม่คาดคิดว่าจะได้รู้โดยเฉพาะข้อมูลที่เป็นไปในเชิงลบ แต่ผู้วิจัยก็พยายามอย่างที่สุดที่จะแสดงให้เห็นว่าไว้วางใจเราได้เต็มที่ โดยข้อมูลจะไม่รั่วไหลไปถึงฝ่ายตรงข้ามและเขาจะไม่เกิดความเดือดร้อนหรือกระทบต่อสวัสดิภาพของเขา วิธีนี้จะเป็นวิธีที่ผู้วิจัยได้ข้อมูลมากที่สุด ตั้งแต่บรรยากาศ พฤติกรรม อารมณ์ ความรู้สึกและสภาพจิตใจในขณะนั้นของผู้ที่เราต้องการสังเกต แต่ก็มีในบางครั้งที่การเฝ้าสังเกตของผู้วิจัยทำให้ผู้ถูกสังเกตรู้สึกตัวและพยายามปรับตัว ผู้วิจัยจึงได้มีการเปลี่ยนประเด็นไปในเรื่องอื่น ๆ ที่เบา ๆ สบาย ๆ และให้เกิดความสนุกสนาน และเรียกเสียงหัวเราะได้บ้าง เพื่อเป็นการปรับบรรยากาศใหม่และให้เขารู้สึกว่าไม่ใช่เรื่องเครียดหรือเรื่องน่าวิตกกังวลใด ๆ เพื่อให้การสนทนาดำเนินต่อไปด้วยความราบรื่น

4. วิธีการสังเกตอย่างไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) วิธีนี้ผู้วิจัยได้ใช้ตลอดเวลาที่ศึกษาอยู่ในภาคสนาม โดยเริ่มตั้งแต่ระหว่างเดินทางเข้าออกชุมชน และเข้าไปอยู่ในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นข้อมูลพื้นฐานและบริบทชุมชน โดยเริ่มตั้งข้อสังเกตตั้งแต่เริ่มเดินทางออกจากที่พัก มองดูสภาพแวดล้อมโดยทั่วไปตลอดสองข้างทางของถนน สายที่ผู้วิจัยได้ใช้ไปจนถึงภายในชุมชนเมื่อเข้าไปในชุมชนผู้วิจัยจะขบถยนต์สำรวจสภาพในภาพรวมกว้าง ๆ ก่อน จากนั้นจะจอดรถและเดินดูสภาพแวดล้อมในรายละเอียด และถ้าเกิดความสงสัยในสิ่งที่ได้สังเกตเห็นจะจดบันทึกเพื่อนำไปถามจากผู้รู้ต่อไป เช่น วันหนึ่งผู้วิจัยได้สังเกตเห็นที่ดินรกร้างว่างเปล่าในชุมชน มีอาณาบริเวณกว้างขวางไกลสุดตา ในวันต่อไปเมื่อมีโอกาสสนทนากับชาวบ้านสูงอายุกลุ่มหนึ่ง จึงทราบว่าเป็นที่ดินที่นักลงทุนได้ซื้อไปหมดแล้ว แต่ปล่อยให้รกร้างอย่างที่เห็นโดยที่นายทุนยังไม่ได้ใช้ทำประโยชน์อะไรเลย หรืออีกครั้งหนึ่ง ผู้วิจัยเห็นอาคารก่อสร้างเป็นห้องแถวให้เช่าจำนวนมากมายเกือบ 20 แถวกระจายอยู่ภายในชุมชน ในวันต่อมาผู้วิจัยได้มีโอกาสแวะร้านค้า

ย่อยในชุมชนจึงได้สอบถามเจ้าของร้าน จึงทราบว่าเป็นห้องแถวให้เช่าที่ชาวบ้านดั้งเดิมเป็นเจ้าของกิจการ เป็นธุรกิจที่มีรายได้ดีที่สุดกว่าทุกอาชีพที่มีอยู่ในชุมชน ส่วนคนที่มาเช่าจะเป็นคนมาจากท้องถิ่นอื่น ๆ ทั่วทุกภาคของประเทศไทย มาเช่าอยู่เพื่อทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมทั้งในและนอกเขตนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด และเจ้าของร้านค้าคนนั้นก็เป็นเจ้าของห้องแถวแห่งหนึ่งเช่นกัน มีอยู่ประมาณ 20 ห้อง ในวันต่อ ๆ ไป ผู้วิจัยจะใช้เส้นทางถนนสายอื่น ๆ ที่มีอยู่อีกหลายเส้นทาง และทำการสังเกตเหมือนทุก ๆ ครั้ง ในการสังเกตในประเด็นนี้ในระยะแรก ๆ ผู้วิจัยจะได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากอดีตผู้นำชุมชนที่เป็นทางการและอดีตผู้ใหญ่บ้านที่ร่วมสังเกตกับผู้วิจัยด้วย พร้อมทั้งให้ข้อมูลเพิ่มเติมในสิ่งที่พบและเกิดความสงสัย พอระยะหลัง ๆ ผู้วิจัยได้เข้าไปสังเกตด้วยตนเองเพียงลำพัง สำหรับเครื่องมือที่ใช้ในการสังเกต ผู้วิจัยได้เตรียมหัวข้อในประเด็นที่ต้องการศึกษา โดยตั้งเป็นประเด็นใหญ่แล้วแยกเป็นหัวข้อย่อย ๆ หลายหัวข้อให้ครบและครอบคลุมเนื้อหาทุกด้าน หลังจากกลับถึงที่พักก็ได้รวบรวมข้อมูลเพื่อดำเนินการในขั้นตอนต่อไป

5. การสนทนาและอภิปรายกลุ่มย่อย (Focus Group Discussion) วิธีนี้ ผู้วิจัยได้ใช้กับกลุ่มชาวบ้านและกลุ่มผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ โดยจะจัดกลุ่มอภิปรายกลุ่มละประมาณ 3 - 5 คน กำหนดวัน เวลา และสถานที่ไม่ตรงกัน ส่วนประเด็นที่อภิปรายจะเป็นประเด็นเดียวกันหรือต่างกันขึ้นอยู่กับความรู้พื้นฐานและประสบการณ์ของสมาชิกแต่ละกลุ่ม ตัวอย่าง เช่น การอภิปรายในประเด็นข้อมูลพื้นฐานและบริบทชุมชน ผู้วิจัยจะขอความร่วมมือจากชาวบ้านอายุ ตั้งแต่ 30 - 60 ปีขึ้นไป เพื่ออภิปรายเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ลักษณะภูมิประเทศ ประชากร ลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคม และอาชีพ เป็นต้น บรรยายภาคการอภิปรายจะได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีโดยที่ทุกคนจะสลับกันอภิปรายและให้ข้อมูล ในเวลาเดียวกัน ถ้าคนใดให้ข้อมูลยังไม่ละเอียดครบถ้วนคนอื่น ๆ ก็จะอภิปรายเสริมและให้ข้อมูลเพิ่มเติม ส่วนประเด็นอื่น ๆ ที่ใช้วิธีการสนทนาและอภิปรายกลุ่มย่อยมี 4 ประเด็นคือ 1) ประเด็นสาเหตุและสภาพปัญหาที่นำไปสู่ความขัดแย้ง 2) ประเด็นปฏิกิริยาโต้ตอบของชุมชนที่ได้รับผลกระทบ 3) เทคนิควิธีการและกระบวนการจัดการความขัดแย้ง 4) ศักยภาพของชุมชนในการจัดการกับความขัดแย้ง ทั้ง 4 ประเด็นนี้ผู้วิจัยจะใช้วิธีนี้กับบุคคล 4 กลุ่ม 1) กลุ่มผู้นำที่เป็นทางการ 2) กลุ่มผู้นำที่ไม่เป็นทางการ 3) เจ้าหน้าที่ของรัฐและพนักงานโรงงานอุตสาหกรรม 4) กลุ่มชาวบ้านในชุมชนต่าง ๆ ที่ได้รับผลกระทบเหมือนกัน โดยทั้ง 4 กลุ่มจะได้อภิปรายทั้ง 4 ประเด็นในวัน เวลา และ

สถานที่ต่างกัน บรรยายภาศจะคล้ายคลึงกับกลุ่มชาวบ้านแต่จะอภิปรายค่อนข้างรุนแรงกว่าและมีข้อมูลทางวิชาการมากกว่า ข้อมูลทุกประเด็นที่ได้จากทั้ง 4 กลุ่มส่วนใหญ่จะสอดคล้องตรงกัน จะมีแตกต่างบ้างเฉพาะในรายละเอียดเล็กน้อยและข้อมูลในเบื้องต้น ซึ่งบางกลุ่มจะอภิปรายอย่างตรงไปตรงมา แต่บางกลุ่มจะกล่าวถึงบ้างหรือไม่กล่าวถึงเลย ซึ่งเป็นไปได้ว่าอาจเกรงว่าจะส่งผลกระทบต่อผู้อภิปราย ในการอภิปรายแต่ละครั้งจะใช้เวลาประมาณ 1 ชั่วโมง แต่มีบางครั้งผู้อภิปรายเกิดความสุขและมีอารมณ์ร่วมในการอภิปรายจะอภิปรายและสนทนายาวนานถึง 2 ชั่วโมง

4. การตรวจสอบข้อมูล

ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ การตรวจสอบข้อมูลเพื่อให้ข้อมูลที่ได้นั้นถูกต้อง แม่นยำ และเป็นข้อเท็จจริงมากที่สุดนั้นเป็นสิ่งจำเป็นอย่างมาก ดังนั้นข้อมูลที่ได้นั้นในแต่ละครั้งรวมทั้งข้อมูลทั้งหมด ผู้วิจัยได้ทำการตรวจสอบข้อมูลโดยใช้วิธีแบบ 3 เล้า เช่น การสัมภาษณ์ในประเด็นเดียวกันใช้คำถามเดียวกันกับบุคคล 3 กลุ่ม ในวัน เวลา และสถานที่ต่าง ๆ กัน คำตอบจะสอดคล้องหรือต่างกันอย่างไร เช่น ผู้วิจัยได้ตั้งคำถามในประเด็นสาเหตุและสภาพปัญหาจนนำไปสู่ความขัดแย้งกับกลุ่มคน 3 กลุ่มคือ กลุ่มชาวบ้าน กลุ่มผู้นำที่เป็นทางการ และกลุ่มผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ถ้าได้คำตอบของทั้ง 3 กลุ่มตรงกันแสดงว่าข้อมูลนั้นถูกต้อง แต่ถ้ายังมีที่แตกต่างกันอยู่มาก จำเป็นต้องไปสัมภาษณ์ในประเด็นเดิมซ้ำอีก อาจเป็นบุคคลกลุ่มเดิมหรือกลุ่มใหม่ก็ได้แล้วตรวจสอบข้อมูลของทุกกลุ่มอีกครั้ง ถ้าข้อมูลตรงกันถือได้ว่าข้อมูลนั้นถูกต้องแม่นยำแล้วนำข้อมูลไปดำเนินการในขั้นตอนต่อไป การตรวจสอบข้อมูลนี้ผู้วิจัยจะกระทำอยู่ตลอดเวลาคือหลังจากเก็บรวบรวมข้อมูลได้ในแต่ละครั้ง เมื่อกลับมาถึงที่พักจะจัดแยกประเภทข้อมูล จัดระบบข้อมูลแล้วนำมาตรวจสอบตามวิธีแบบ 3 เล้าดังกล่าว

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยทำการวิเคราะห์ข้อมูลพร้อม ๆ กับการตรวจสอบข้อมูลหลังจากการเก็บรวบรวมข้อมูลได้ในทุก ๆ ครั้ง ซึ่งผู้วิจัยจะใช้วิธีการวิเคราะห์เปรียบเทียบระหว่างข้อมูลที่ได้จากวิธีการต่าง ๆ และจากแหล่งต่าง ๆ เช่น นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์มาวิเคราะห์เปรียบเทียบกับข้อมูลที่ได้จากการสนทนาอภิปรายกลุ่มย่อย การสังเกตและจากเอกสาร จะกระทำเช่นนี้ซ้ำ ๆ กันหลายครั้ง

และในทุก ๆ ครั้งที่มีการเก็บข้อมูลอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา เพื่อให้ได้คำตอบตามวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งประเด็นคำถามไว้ 2 ประเด็นหลัก คือ

1. เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและปฏิกิริยาของชุมชนที่มีต่อผลกระทบ จากการกระทำขององค์กรภายนอกชุมชน
2. เพื่อศึกษาศักยภาพของชุมชนในการจัดการกับปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากอิทธิพลขององค์กรภายนอกชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากโรงงานในเขตนิคมอุตสาหกรรม

ในการวิเคราะห์ข้อมูลทั้ง 2 ประเด็น ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์และตรวจสอบข้อมูลไปพร้อม ๆ กันหลังจากเก็บข้อมูลได้ในแต่ละครั้งดังนี้

1. สาเหตุและสภาพปัญหาที่นำไปสู่ปัญหาความขัดแย้ง และปฏิกิริยาของชุมชนที่มีต่อผลกระทบ

เพื่อความสะดวกในการศึกษาและเก็บข้อมูล ผู้วิจัยจึงได้แยกประเด็นนี้ออกเป็นประเด็นย่อย 3 ประเด็นคือ 1) ข้อมูลพื้นฐานและบริบทของชุมชน 2) สภาพปัญหาและปฏิกิริยาของชุมชนที่มีต่อผลกระทบ 3) สาเหตุและสถานการณ์ของความขัดแย้ง

การศึกษาและเก็บข้อมูลพื้นฐานและบริบทชุมชน เพื่อใช้เป็นทิศทางในการศึกษาถึงสาเหตุและสภาพปัญหา เพื่อดูว่าข้อมูลพื้นฐานและบริบทชุมชนมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสภาพปัญหาอย่างไรบ้าง โดยในช่วงเวลาที่ศึกษาและเก็บข้อมูลในแต่ละครั้ง หลังจากกลับมาถึงที่พักแล้วผู้วิจัยจะนำข้อมูลทั้งหมดที่เก็บได้มาแยกประเภทของข้อมูล ถ้าเป็นข้อมูลประเภทเดียวกันจะจัดให้อยู่ในหมวดหมู่เดียวกัน เช่น ประวัติชุมชน สภาพทางภูมิศาสตร์ ประชากรและการศึกษา ด้านเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ค่านิยม และความเชื่อ เป็นต้น เมื่อจัดหมวดหมู่ของข้อมูลแต่ละประเภทแล้ว จะทำการวิเคราะห์ตรวจสอบข้อมูลไปพร้อม ๆ กัน ดังนี้คือ นำข้อมูลแต่ละหมวดหมู่มาตรวจสอบแบบ 3 เค้า จนถูกต้องแล้วนำมาวิเคราะห์ด้วยการเปรียบเทียบ เช่น นำข้อมูลที่ได้จากการสังเกตมาเปรียบเทียบกับข้อมูลในเอกสาร หรือนำข้อมูลที่ได้จากการอธิบายมาสนทนากลุ่มย่อยมาเปรียบเทียบกับข้อมูลในเอกสาร เป็นต้น เมื่อได้ข้อมูลถูกต้องแม่นยำและครบถ้วนแล้วจึงจัดบันทึกรายงานลงในแบบบันทึกภาคสนามที่เตรียมไว้

ข้อมูลพื้นฐานและบริบทของชุมชนในบางประเด็นสามารถวิเคราะห์ได้ว่า เป็นสาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้ชุมชนได้รับผลกระทบ เช่น ข้อมูลด้านสภาพที่ตั้งของชุมชนเมื่อวิเคราะห์แล้วจึงรู้ว่าเป็นสาเหตุที่ทำให้มลพิษพุ่งเข้าสู่ชุมชนโดยตรง ทั้งนี้เพราะพื้นที่ชุมชนตั้งอยู่ในทิศทางใต้ลม และโรงงานในนิคมฯ ตั้งอยู่เหนือลม เมื่อได้รับอิทธิพลจากลมทะเลที่พัดจากทะเลขึ้นสู่บกในเวลากลางวัน ลมจะหอบเอาสารพิษที่ถูกปล่อยจากโรงงานพุ่งเข้าสู่ชุมชนอย่างเต็มที่

สำหรับข้อมูลในประเด็นสาเหตุของปัญหา สภาพปัญหา และปฏิกิริยาของชุมชนจะกระทำเช่นเดียวกัน คือ จะนำมาตรวจสอบด้วยวิธีแบบ 3 เล้าก่อน ถ้าข้อมูลที่ได้ตรงกันก็สรุปได้ว่าข้อมูลถูกต้อง แต่ถ้าตรวจสอบแล้วยังไม่ตรงกันก็ต้องย้อนกลับไปเก็บข้อมูลในประเด็นเดิมใหม่ แล้วนำมาตรวจสอบซ้ำจนแน่ใจว่าถูกต้อง จึงนำข้อมูลมาวิเคราะห์เปรียบเทียบระหว่างข้อมูลที่ได้จากวิธีการต่างกัน เช่น เปรียบเทียบข้อมูลที่ได้จากการสังเกตกับข้อมูลในเอกสาร เป็นต้น เพื่อดูว่าข้อมูลทั้งหมดสอดคล้องตรงกันหรือต่างกันอย่างไร ถ้าสอดคล้องตรงกันก็สามารถบันทึกข้อมูลได้ แต่ถ้ายังมีที่แตกต่างกันก็ต้องย้อนกลับไปศึกษาและเก็บข้อมูลในประเด็นนั้นใหม่ แล้วนำมาวิเคราะห์ตรวจสอบซ้ำอีก จนแน่ใจว่าข้อมูลถูกต้องแม่นยำ ครบถ้วน จึงจัดบันทึกได้ จากการศึกษาพบว่า ข้อมูลที่จำเป็นต้องเก็บหลาย ๆ ครั้งและต้องวิเคราะห์ตรวจสอบให้รอบคอบที่สุดจะเป็นข้อมูลที่เป็นความลับในเบื้องต้น ที่อาจจะกระทบกระเทือนกับบุคคลหลาย ๆ ฝ่าย หรือเป็นข้อมูลที่พาดพิงถึงบุคคลใดกลุ่มใด ที่ส่อไปในทางเสียหายหรือเกิดความเสื่อมเสียได้ รวมทั้งข้อมูลที่ยังไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจน

2. ศักยภาพของชุมชนในการจัดการกับปัญหาความขัดแย้ง

ในประเด็นนี้ ก่อนที่ผู้วิจัยจะศึกษาภาคสนามเพื่อเก็บข้อมูล และเพื่อความสะดวกรวดเร็ว และไม่ให้เกิดความผิดพลาดหรือเกิดความสับสนในข้อมูลจึงได้แยกออกเป็นประเด็นย่อย 2 ประเด็นคือ 1) ศึกษาศักยภาพของชุมชนที่ใช้ในการจัดการกับปัญหาความขัดแย้ง 2) ศึกษาเทคนิควิธีและกระบวนการจัดการกับความขัดแย้ง เมื่อได้ข้อมูลในแต่ละครั้งจะนำมาตรวจสอบและวิเคราะห์ไปพร้อม ๆ กัน ดังนี้ นำข้อมูลที่ได้ในแต่ละวิธีมาตรวจสอบแบบ 3 เล้า เมื่อข้อมูลถูกต้อง ครบถ้วน จึงนำข้อมูลแต่ละวิธีมาวิเคราะห์เปรียบเทียบกัน กระทำซ้ำหลาย ๆ ครั้งจนแน่ใจว่าข้อมูลถูกต้อง ไม่ผิดพลาดจึงจัดบันทึกรายงานได้ ผู้วิจัยจะกระทำเช่นนี้จนกระทั่งได้ข้อมูลครบถ้วนตามความต้องการ ครบตามขอบข่ายเนื้อหาที่กำหนด แล้วนำข้อมูลที่จัดบันทึกทั้งหมดมาเรียบเรียงใหม่ ให้สละสลวยอ่านง่าย ชัดเจน เพื่อเขียนรายงานผลการวิจัยในขั้นตอนต่อไป